

TEŽAVNOST INTERPRETACIJE ARHAIČNE GRŠKE MISLI – (NE)RAZUMEVANJE IN APROPRIACIJA HERAKLITA

Andraž Dolinšek

UVOD

Pričujoči prispevek v precejšnji meri izhaja iz razmisleka, ki je spremljal nastanek in izvedbo mojega predavanja na letošnjem *Filozofskem maratonu*.¹ Predavanje z naslovom *O Naravi ali težavnost razumevanja arhaične grške misli* se je osredotočalo na razlikovanje med modernim pojmovanjem narave in tem, kar je zgodnja grška misel pojmovala kot φύσις. Hkrati sem tekom predavanja z razgrnitvijo omenjene razlike opozoril tudi na nekatere težave v prestopanju razdalje, ki ločuje moderno mišljenje od grškega.

Besedilo ni zgolj povzetek ali prepis omenjenega predavanja, temveč je zastavljeno nekoliko drugače; kot svojevrstna dopolnitev ali razširitev povedanega. V njem se ne osredotočam na obravnavo specifičnega pojma, temveč poskušam zaobjeti širši kontekst in orisati težave, ki nastopijo s soočenjem arhaične in moderne misli nasploh. Poseben poudarek v sklopu mojega pisanja je posvečen (ne)razumevanju in prilaščanju Heraklitove misli v kontekstu raznolikih interpretacij. To storim v več delih.

Sprva se ozrem na temeljni oris arhaične grške misli kot *točke začetka evropskega mišljenja* skupaj z opisom širšega konteksta njenega razvoja. To spremlja prikaz nekaterih razpok, povezanih z razdaljo med arhaično in sodobno naravnostjo mišljenja. Razpoke po eni strani izhajajo iz strukture predsokratske misli kot take, iz dejstva, da arhaična grška misel zapolnjuje povsem drugačen kulturni in pojmovni okvir od tistega, ki zaznamuje moderno ali sodobno filozofijo. Po drugi strani, vsaj do neke mere, težave povzročajo nezmožnost prepoznavanja pristnosti, ki izhaja iz naravegradiva, prek katerega se javlja arhaična misel. Koščke izvornih besedil, pogosto gre zgolj za nekaj besed, največ stavek ali dva, največkrat dopolnjuje množica doksografskih poročil in interpretacij, ki jih zaznamujejo raznoliki poudarki. Ti so lahko posledica specifičnih zgodovinskih okoliščin, v katerih je pričevanje nastalo, lahko pa označujejo specifičen interes posameznega poročevalca oziroma interpreta.

¹ Sklop predavanj, ki na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, v organizaciji Študentskega filozofskega društva, že vrsto let obeležuje Unescov svetovni dan filozofije, je letos potekal v tednu med 16. in 20. novembrom pod naslovom *Filozofija med duhom in naravo*.

V drugem delu naslanjajoč se na osnovne orise prvega predočim konkretne težave in zlorabe poprej omenjene razdalje z namenom apropiacije arhaične grške misli kot gradnika modernih filozofskih sistemov. Pri tem je kot paradigmatična žrtev apropiacije in nerazumevanja prikazan poprej omenjeni Heraklit iz Efeza. V tretjem in zaključnem delu besedila sledi poskus refleksije prikazanih težav ter, kolikor je to v danem kontekstu izvedljivo, poskus iskanja vsaj delnega izhoda iz zagate, ki je interprete spremljala že v antiki. Končni namen mojega pisanja torej ne leži v vzpostavljanju univerzalnega interpretativnega ključa niti v razlagi specifičnih fragmentov; gre zgolj za poskus odstiranja težavnosti približevanja arhaičnim grškim mislecem.

ZAČETKI EVROPSKEGA MIŠLJENJA V ARHAIČNI GRŠKI MISLI

Začetki evropskega mišljenja ali, če se izrazim trše in manj odprto, začetki filozofije kot take,² imajo jasno določene *historične, prostorske in kronološke koordinate*. Ti začetki nastopijo *na raznih koncih grškega sveta*, predvsem na območju Anatolije, nekje med letoma 550 in 500 pred našim štetjem (Kocijančič 2012, 2). Gre sicer za obdobje, »ko lahko po celem svetu v med seboj neodvisnih kulturah spremljamo [nenavadno] sočasnost duhovnih revolucij: v tem času, [ko se v grškem svetu prebudi filozofija], v Indiji nastanejo pomembne Upanišade, nastopita ustanovitelj džainizma Mahavira in budizma Siddhartha Gajtama, na Kitajskem vznikne konfucianizem in piše Laozi, v Perziji se razvije zoroastrstvo in verjetno živi tudi sam Zaratustra, v Izraelu pa preroki oznanjajo visoki etični moř. teizem«⁸⁵ (Ibid.). Izvajanja prvih mislecev, prvih filozofov, pozneje označenih z imenom predsokratiki, so izrazito raznolika, četudi jih zaznamuje skupno kulturno okolje.

V soodvisnosti s povedanim je treba upoštevati in premisliti nekatere podrobnosti, tako terminološke kot vsebinske narave. Najprej terminološki premislek. Izrazi, kot so *predsokratiki*, *predsokratska misel* ali *predsokratska filozofija* – sam jih uporabljam skupaj in izmenljivo z izrazoma *arhaična grška misel* ter *arhaični grški misleci* – so v resnici precej ohlapni, upal bi si dejati, da celo netočni. Predsokratiki naj bi, kar sledi iz poimenovanja kot ga je dokončno uveljavil Hermann Diels, Sokratu predhodili tako v problemskem kot v kronološkem pogledu. Šlo naj bi za kontrast med razglabljanjem o družbenih vprašanjih in tudi o vprašanjih morale (ta problem naj bi vzniknil pri Sokratu in se kasneje utrdil pri Platonu) ter omejevanjem na vprašanja fizike in kozmologije.

2 Kot pomenska oznaka in tudi kot pojmovna vsebina je filozofija [v nekem smislu] svojevrstna stvaritev Grkov (Reale 2002, 11) in s tem evropskega mišljenja.

3 Naj zadošča ta kratek opis, saj se na tem mestu ne bom podajal v podrobnosti zgodovinskih okoliščin tedanjega časa v drugih geografskih in kulturnih kontekstih, ki bi terjale širšo obravnavo.

A vendar to ne drži. Nekateri izmed predsokratikov so bili v resnici Sokratovi, celo Platonovi sodobniki. Še več: nekateri med njimi so se ukvarjali tudi z vprašanji politike in dobrega življenja (Curd 2016).

Kronološkemu premisleku nujno sledi še vsebinski. V začetku grškega mišljenja je bilo, kot navaja Kocijančič, »skupaj to, kar je šlo pozneje narazen« (Kocijančič 2012, 15). Kot je dejal že Heraklit, [morajo namreč] »možje, ki ljubijo modrost, dobro poznati mnoge stvari« (22 B 35). Predsokratski misleci so stopali po neskončnem polju vprašanj, njihova radovednost, naravnost na čudenje, je bila skorajda neizmerna. »Njihovo mišljenje se je kristaliziralo v vednostih, ki jih danes opredeljujemo kot različna *področja* filozofije, znanosti in duhovnosti« (Kocijančič 2012, 10). »Oblikovali so stališča o naravi sveta – njihovi pogledi zajemajo vse tisto, kar danes imenujemo fizika, kemija, geologija, meteorologija, astronomija, embriologija in psihologija – o teologiji, metafiziki, o vprašanjih epistemologije, vprašanjih politike in vprašanjih o dobrem življenju« (Curd 2016),⁸⁶ pri čemer so m. d. njimi obstajale precejšnje razlike.

Na tem mestu velja prvič poudariti, da je pri soočenju z začetki mišljenja nujna določena mera previdnosti in zavedanja lastnega položaja v svetu. Kot sem nakazal že zgoraj, se je treba zavedati, da se sleherni poskus približevanja arhaični grški misli v sodobnosti odvija na ozadju moderne zastavitve mišljenja, ki vzpostavlja ločenost sfer znanosti, religioznosti, literature, filozofije itd. Povedano bolj preprosto: četudi so arhaični misleci, kot sem prikazal nekaj vrstic višje, delovali na številnih področjih, njihova predstava o vednosti ni vključevala strogih delitev, značilnih za moderno mišljenje, a hkrati nikakor ni bila homogena.

Upoštevati je treba tudi dejstvo, da se »misleci arhaičnega grštva sami najverjetneje ne bi opredelili za filozofe« (Ibid.), vsaj ne v smislu, v kakršnem se kot filozofa opredeljujeta Platon ali Aristotel, pa tudi njuni moderni nasledniki. V kolikor želimo dospeti do zavedanja o tem, od kod izhaja filozofija in za kaj ji gre, se moramo biti vsaj do neke mere sposobni odreči svojim lastnim predstavam o tem, kaj ta je.

4 Kocijančič denimo navaja primer v katerem pravi, da naj bi Anaksimander, ki je bil avtor prvega fragmenta ohranjenega v zahodni misli in med drugim tudi avtor prvega zemljevida poseljenega sveta, vodil koloniste, ki so se iz Mileta odpravili v Apolonijo ob Pontu; Pitagora in Parmenid [pa] sta bila dejavna v političnem življenju kolonij Krotona in Eleje, slednji je za Elejo menda celo napisal zakone (2012, 4).

TEŽAVNOST PRISTOPANJA K ZAČETKOM – ZAGATE INTERPRETACIJ

Velika večina antičnih filozofskih spisov se je v toku zgodovine nepovratno izgubila. Pri mislecih arhaičnega grštva je ta izguba še posebej izrazita. »Večina med njimi je za časa svojega življenja napisala vsaj eno *knjigo* – [pogosto je šlo za precej kratka prozna besedila, za traktate, ponekod celo za poezijo] – a prav nobena izmed njih ni v celoti ohranjena« (Ibid.). Soočenje z misleci arhaičnega grštva zahteva ovedenje te izgube. Ker se njihova dela niso ohranila v celoti, jih namreč lahko rekonstruiramo (oziroma ponovno zgradimo) le delno. Pri tem početu se opiramo predvsem na troje: na fragmente izvirnih besedil, na doksografska poročila in na biografske opise mislecev.

Ohranjeni fragmenti običajno sestojijo zgolj iz nekaj besed, včasih združenih v stavek ali dva, spet drugič povsem nepovezanih in brez jasnega smisla. Večkrat gre za citate, ki jih je mogoče najti v delih drugih avtorjev in zato običajno potrebujejo dopolnitev. Tu v igro vstopi doksografija, v manjši meri pa tudi biografski opisi.⁵ Izraz doksografija sicer ni izvorno grški, temveč ga je v 19. stoletju oblikoval Hermann Diels kot »oznako specifične literarne zvrsti, ki je zapisovala mnenja mislecev, predvsem v polju ukvarjanja z vprašanji o φύσις« (Mansfeld 2016). Gre torej za skupke pričevanj, zapiskov, citatov, prepisov, poročil in komentarjev, ki smiselno dopolnjujejo ter mestoma nadgrajujejo kontekst ohranjenih fragmentov. Rekonstrukcija predsokratske misli je pretežno v domeni klasičnih filologov. Ti so v zadnjih nekaj stoletjih nedvomno opravili pomembno delo. Ozirajoč se na težavnost pristopanja k začetkom filozofije je prav, da opozorim na dva sklopa težav, ki zaznamujeta sleherni poskus soočenja z arhaično mislijo.

Prvi sklop težav izhaja iz samega *načina* javljanja predsokratske misli. Začetki filozofije namreč vzniknejo v obdobju, ko družba šele pričinja s postopnim prehajanjem od ustne k pisni tradiciji. Tovrsten prehod je za mišljenje izrednega pomena. Zapisana besedila so »s svojim prehajanjem iz kraja v kraj in s svojo relativno trajnostjo omogočila abstraktnejšo misel in participacijo oddaljenih mislecev v skupnem dialogu v novih, razširjenih koordinatah časa in prostora« (Kocijančič 2012, 6). Pri tem velja ponovno poudariti, da je ravno obdobje predsokratikov obenem tudi obdobje počasnega prehoda od ustnega k pisnemu. Pisana beseda potemtakem vznikne šele kot ena izmed možnosti, zlasti v obliki zvitkov in kodeksov. Iz povedanega sledi, da srž arhaične misli domuje nekje v vmesnosti med poezijo in prozo. Misleci so tedaj svoje filozofske domisleke oblikovali v jeziku, ki še ni bil jezik jasno izdelane filozofske terminologije. Zanašajo se na

⁵ Diels antične biografske zapise oziroma poskuse opisovanja življenja sicer zavrača. Razume jih kot nezanesljive in anekdotične, celo fiktivne in zato manj pomembne (Kocijančič 2012, 18).

elegantne prisposodbe, mučne in nerodne analogije, jasne ter neposredne argumente in zapletene paradokse (Curd 2011, 6). Iz tega razloga je interpretiranje predsokratikov v največji meri težavno in včasih, vsaj na prvi pogled in v kolikor do interpretiranja pristopamo s senzibilnostmi moderne filozofije, zelo nevhvaležno početje.

Drugi sklop težav izhaja iz razmika med tem kar predsokratiki *pravijo*, in tem kar *naj bi hoteli reči* (Kofman 2012, 17). Ta razmik ni zgolj posledica časovne oddaljenosti niti dejstva, da predsokratska misel zapolnjuje bistveno drugačen pojmovni okvir kot ga zapolnjujemo sami. V precejšnji meri gre za posledico dejstva, da pričevalci predsokratske misli, njeni prepisovalci, interpreti in komentatorji pri svojem delu nikdar niso niti povsem objektivni niti povsem nevtralni.

Pri rekonstrukciji in soočenju z izvirnimi fragmenti sekundarna gradiva nedvomno predstavljajo ključno dodano vrednost, vendar je njihovo naravnost kljub temu treba kritično ovrednotiti. Glede na to, da je večina doksografskih poročil nastala po času izvirnih fragmentov, je pri njihovi obravnavi nujno upoštevati kulturno-zgodovinske okoliščine nastanka.

Lep primer obravnave arhajske misli, ki mu nedvomno pritiče podrobnejši premislek, je Aristotel. Njegovo izvajanje v prvi knjigi *Metafizike*, »ki je odločilno zaznamovalo vso nadaljnjo recepcijo arhaične misli na Zahodu, je samo po sebi izjemnega pomena in neprecenljivo. Brez njega bi bilo o začetkih grške filozofije [in s tem začetkih filozofije nasploh] na voljo neprimerno manj gradiva, zato se mu ne more izogniti nobena sinteza arhaične misli, ki si prizadeva biti kar se da celovita« (Ciglencečki 2015, 45). In vendar moramo ostati pozorni, saj je, kot navaja Kofman, »Aristotel eden od teh doktorjev, ki izkorišča razliko med tem, kar pravijo predsokratiki, in tem, kar naj bi hoteli reči, [ter se] polašča njihove misli, prisvaja si njihov diskurz« (2012, 17). Njegov prikaz prvih filozofov, ki jih okliče za *tiste, ki se ukvarjajo z naravo*, vodi logika napredovanja, katere dovršitev nastopi prav z njim. Predsokratiki naj bi »s svojimi delnimi, nepopolnimi odgovori, s svojimi napakami in zablodami, s svojimi pretežno površinskimi in enostranskimi teorijami pripravljali edino zadovoljivo filozofijo, [...] filozofijo Aristotela samega« (Kocijančič 2012, 25). Začetki so zanj zanimivi samo toliko, kolikor oznanjajo in potrjujejo aristotelsko resnico. Povedano drugače: »Aristotel nasilno vsrka njihovo izvornost v istovetnost svoje filozofije. Vzame jim, kar je mogoče vzeti, ob strani pusti preostalo, kar tvori njihovo izvornost« (Kofman 2012, 17) – vse tisto, kar sam pojmuje kot zanemarljivo. Njegovi nasledniki v svojem zanašanju na avtoriteto *Metafizike*, pa tudi v svoji želji po navezovanju na tisto izvorno, od aristoteli-ka Teofrasta dalje počnejo podobno. Tu velja navesti Hegla. Ta v svojih *Predavanjih o zgodovini filozofije* ne ovinkari, ko pravi, da »kar zadeva študij grške filozofije, ni mogoče storiti nič boljšega kot preučiti prvo knjigo [...] *Metafizike*« (Ciglencečki 2015, 45).

Da bi bolje razumeli problematičnost apropiacije izvirnega, ki sega od Aristotela prek zgodnjega krščanstva in helenistične filozofije vse do veliko kasnejših Hegla, Nietzscheja in Heideggerja, je prav, da si ogledamo vsaj en nekoliko konkretniji primer omenjenega prisvajanja. Primer, ki zadeva nerazumevanje in selektivno recepcijo Heraklitove misli.

HERAKLIT – OSNOVNE OPAZKE

Heraklit naj bi se rodil in živel v Efezu, nekaj kilometrov od mesta Selçuk, na zahodni obali današnje Turčije. Natančna časovna zamejitev njegovega življenja ni znana; živel naj bi na prelomu 6. in 5. stoletja pred našim štetjem (Reale 2002, 60). Svoj razcvet naj bi po poročanju Diogena Laertskega doživiljal v času devetinšestdesete olimpijade (DK 22 A 1), to je med letoma 504 in 501 pr. n. št. Večina ohranjenih zgodb opisuje njegov značaj, kakor so o njem sklepali iz njegovega nauka (Graham 2019). O natančnejšem poteku njegovega življenja je bolj malo znanega. Temu velja dodati, da so nekateri opisi njegovega značaja in vedenja precej grobi, mestoma vključujejo precej nenavadne podrobnosti. Diogen ga označuje za ponosnega in ošabnega. Dodaja anekdoto o njegovem zavračanju drugih ljudi. Pravi takole: »Ko so ga zaprosili, naj jim napiše zakone, se za to ni zmenil zaradi tega, ker je polis že obvladovala slaba ureditev. Ko se je umaknil v Artemidino svetišče, je kockal z otroki. Ko so ga Efežani obstopili, je rekel: »Kaj se čudite, največji slabiči? Ali ni bolje, da počnem to, kot pa da bi z vami upravljal polis?« In na koncu, ko je zasovražil ljudi in odšel, je živel v gorah, kjer je jedel zelišča in trave« (22 A 1).

Heraklit naj bi za časa življenja zapisal zgolj eno lastno delo, naslovljeno Περὶ φύσεως ali *O naravi*. Poudariti velja, da je naslov najverjetneje anahronizem, »saj so filozofske spise navadno tako naslavljali v kasnejšem času« (Zore 2001, 37). Preden nadaljujem z obravnavo strukture Heraklitove misli, se bom vrnil k vprašanju razlikovanja med modernim pojmovanjem narave in izvirno grškim, arhajskim, pojmovanjem φύσις, na katerega sem se oprl v predavanju.

Izraz φύσις tako ne označuje narave v kateremkoli sodobnem pomenu tega pojma. Ne gre za naravo v smislu *od človeka ločenega predmetnega sveta* ali za *del zemeljske površine, ki ga človek še ni bistveno spremenil*, niti ne gre za naravo kot *skupek človekovih lastnosti, iz katerih izhaja njegovo ravnanje*.⁶ Nasprotno, φύσις zaobsega širši pomenski sklop. Bistveno zaznamuje vse, »kar se prikazuje, nastaja, kar prihaja na dan ali se pojavlja; kar raste« (Zore 1997, 82). Naslovitev Heraklitovega dela s Περὶ φύσεως -

⁶ Glej geslo *naráva* v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Dostopno na spletnem naslovu: <https://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=narava>

zgoraj sem jo opredelil kot anahronizem – pa napotuje na še nekoliko drugačno, celo popačeno, razumevanje φύσις, ki se, bolj kot na arhaične mislece, opira na Aristotelove interpretacije in je v nekaterih ozirih zelo blizu moderni *naravi*. Aristotel in njegovi nasledniki φύσις določajo kot »bitnost tistih stvari, ki imajo počelo gibanja v samem sebi« (Aristotel, Metafizika 1015a 14–15). Prenašanje takšnega razumevanja φύσις nazaj k prvim mislecem, zamegljuje prvotni pomen izraza (Zore 1997, 82) in naravnost prvih filozofij. Hkrati močno omeji maneverski prostor, ki naj bi ga te imele na razpolago. Imenuje jih za *filozofije narave*, mislece pa vklene v izraz *naravoslovci*, tudi *filozofi narave* ali celo *naravoslovni filozofi* (Ciglencečki 2015, 59). Iz povedanega sledi, da površno generični naslov Περὶ φύσεως ne služi avtorjevi naravnosti, temveč predstavlja orodje interpretacije, tudi klasifikacije, ki nastopi šele za-nazaj.

Poročila o strukturi Heraklitovega dela še jasneje kažejo, kako problematične so lahko generične klasifikacije za-nazaj. Diogen navaja delitev na tri dele: »na tistega o vesolju, na političnega in na bogoslovnega« (22 A 1). Nikakor torej ne gre za ozko usmeritev v filozofijo narave. Poročilo je skladnejše z bolj odprto predstavo, tako o φύσις kot o arhaični misli nasploh. Natančna struktura Heraklitovega spisa sicer ni potrjena. Lahko, da je šlo za notranje členjen, a koherenten zapovrstno izpeljan argument. Nič manj verjetno pa ni, da je Heraklitovo delo izpolnjevala »množica kratkih, jedrnatih, tudi jezikovno dodelanih [in med seboj skopo povezanih] izrekov« (Zore 2001, 37) – na to napotuje precej ohranjenih fragmentov, ki ne nakazujejo možnosti ene same zaokrožene celote.

FRAGMENTI IN TEMAČNOST HERAKLITA

Heraklit je tisti zgodnji grški mislec, ki so mu že njegovi antični sodobniki nadel izraz *Mračni* ali *Temačni*. (Zore 2016, 142). Vprašanje te temačnosti je tisto, ki nas bo uvedlo v bistvo pričujočega besedila: v problematičnost nerazumevanja in apropiacije zgodnje grške misli. Dejstvo, da so *temačnost* pri Heraklitu naznanili že njegovi sodobniki, izpodbija možnost, da ta izhaja bodisi iz oddaljenosti avtorjevega izrazja in kulturnega konteksta, ki ga popolnjuje, bodisi iz manka sobesedilnega konteksta ohranjenih fragmentov. Od kod torej temačnost in kaj natanko ima to opraviti s prisvajanjem izvirnega v predsokratski misli?

Zgodovina filozofije ponuja številne odgovore. Prvi in najenostavnejši odgovor ali razlaga se naslanja na zgoraj omenjene zgodbe o Heraklitovem značaju ali življenju, skladno s katerimi naj bi njegova mračnost izhajala iz »melanholičnosti, bolezenske preobčutljivosti in zaničljivosti. Temačnost naj bi iskal načrtno, da ga nevedna množica ne bi razumela in da bi se pred njo zavaroval« (Kofman 2012, 9). Pomisliti gre na razdelek

iz prej omenjene Diogenove anekdote, v katerem opisuje, da naj bi Heraklit naposled živel v gorah, kjer je jedel zelišča in trave. Ta nenavadnost osebnosti naj bi določala tudi njegovo misel in njene kasnejše interpretacije.

Takšno razumevanje je pomanjkljivo, celo zavajajoče. Ko Heraklit namreč želi, »more biti jasnejši kot kdorkoli drug. Včasih se v svoji knjigi izraža tako jasno in razumljivo, da ga more razumeti celo najmanj pretanjen um in da more dojeti potek njegove misli«⁷ (Ibid.). Njegova mračnost ni v brezupu, ki ga navdaja ob pogledu na množico, saj se »porazno stanje ljudi, ki ga opisuje, ne dotika bistvenega [njegove filozofije] na neposreden način« (Zore 2001, 38).

Drugi odgovor na vprašanje temačnosti njeno pojavljanje pojasnjuje z »obliko Heraklitovega diskurza, pesniško, mitsko ali metaforično [celo] nepojmovno« (Kofman 2012, 13). Takšno pojasnjevanje je prav tako pomanjkljivo, četudi na videz manj naivno od prvega. Ne prisluhne namreč mišljenju samemu, temveč si daje opravka s kritiko oblike diskurza, ki izpade preprosto, zato ker ne ustreza modelu, kot ga postavlja sam kritik. Ta ne upošteva razdalje, ki sodobni diskurz ločuje od arhaičnega. Iz te napačno zastavljene podlage razumevanja arhaične misli rastejo prve obtožbe o selektivni recepciji in apropiaciji. Dejanska, resnična Heraklitova temačnost je namreč striktno filozofske narave.

SELEKTIVNOST RAZUMEVANJA IN PRILAŠČANJE

Tisto, kar napotuje na selektivnost razumevanja, celo na prilaščanje, krajo izvirnega v Heraklitovi misli, je namreč prav nezmožnost prisluhniti misli sami. Početje modernih mislecev – v kontekstu vprašanj Heraklita se javljajo predvsem Hegel, Nietzsche in Heidegger – ni tu nič drugačno od tistega, kar sem zgoraj pripisal Aristotelu ali aristotelikom. Nietzsche, denimo, v besedilu *Ecce Homo* Heraklita navaja kot tistega, v bližini katerega »se počuti bolj toplo in bolje kot kjerkoli drugod.« Hegel podobno ugotavlja, da »ni nobene Heraklitove trditve, ki je ne bi bil zmožen povzeti v svoji *Znanosti logike*.«⁸ »Heraklit predstavlja prvi moment ponovne polastitve duha s strani duha samega in po tem je resničen Heglov prednik« (Ibid., 22). Pri Nietzscheju, kar je razvidno iz zgornje izjave, velja podobno. Tudi sam, nič drugače od Hegla, »postavlja Heraklita za svojega predhodnika in prednika« (Ibid.). So-postavitev obeh prepričanj sproža množico vprašanj o tem, kako si je mogoče Heraklita hkrati lastiti kot prednika dveh povsem

⁷ Tudi tu gre za poročilo Diogena Laertskega, kot ga v svojem delu parafrazira Kofman.

⁸ Obe izjavi navajam po intervjuju Hansa Geорга Gadamerja iz leta 1989, dostopnem na spletnem naslovu: <https://www.youtube.com/watch?v=El78l6-pNoM>.

nasprotnih filozofskih pozicij; »prednika dialektike in prednika pojmovanja sveta kot polemične igre, nastajanja, katerega nasprotujočih si sil, [katere so] v večnem medsebojnem nasprotju in spopadu, ne more spraviti nobena dialektika« (Ibid., 22).

Kofman zavrača možnost, da je takšna raznolikost branj lahko nastala benevolentno, brez očitne selektivnosti v izbiranju podlage. S tem se, vsaj po mojem mnenju, velja strinjati. Pristopa k branju in k *povzemanju*, ki se ju poslužuje predvsem Hegel,⁹ sta v resnici zelo podobna tistemu *gospodovanju*, ki ga v svojem selektivnem branju in urejanju materiala svojih predhodnikov prakticira Aristotel. Govorico grštva Hegel tako »prevaja v govorico spekulativnega uma« (Ibid., 23), se pravi v formule, ki ustrezajo njegovi lastni filozofiji. Nietzscheju, za katerega »izkopavati prve filozofe ne pomeni odstranjevati njihove otroške temačnosti s pojmovno jasnino, temveč pomeni vrniti jim njihovo pravo podobo, [...] njihovo lepoto, [...] njihovo polnost« (Ibid., 27), Kofman precej prizanaša. To v resnici ni najbolj pošteno, saj tudi Nietzsche v svojih predhodnikih išče predvsem potrditev veličine svojega lastnega razumevanja mišljenja.

Posebno poglavje v soočenju z arhaično mislijo predstavlja tretji zgoraj omenjeni mislec, Martin Heidegger. Njegovo misel zaznamuje trud previdnega pristopanja neposredno k misli sami, k smislu ki leži v arhaičnem grštvu in se javlja iz njega. On je tisti, ki poskuša ostati karseda odprt do težav, ki oblegajo soočenje z izvirnim. Sam izpostavi težavo prisvajanja ko pravi, da miselne poti kasnejših mislecev in piscev določajo izbor in način navajanja Heraklitovih besed. S tem je po njegovo »zakoličeno torišče vsakokratne razlage fragmentov. In zato zmoremo v spisih kasnejših avtorjev z natančnejšim motrenjem najdišča navedka vedno prepoznavati le sovisje, v katero so navedek vstavili, ne pa tudi tistega iz katerega so ga pri Heraklitu vzeli« (Heidegger 2003, 274). Heidegger skuša ohranjati zavedanje, da smisla arhaične misli ni moč dokončno in v celoti zapopasti, ne da bi zašli v prisvajanje. Poudarja, da tudi sam ni imun na takšno početje in da se temu morda ni moč izogniti; da je branje-za-nazaj vselej pogojeno tudi z našo lastno mislijo. Ali bolj neposredno: obračanje v preteklost »se navezuje tako na preteklo kot tudi na pričujoče in prihodnje« (Heidegger 2017, 122).

A vendar so njegova izvajanja – to se zdi nujno izpostaviti – prav tako pogojena s specifično miselno potjo in z željo utemeljiti filozofijo v izvornem. Na nekaterih mestih ga odnese globoko v razglabljanja, ki imajo več skupnega z njegovimi lastnimi zastavitvami kot s predsokratsko mislijo, kar ga ne razločuje bistveno od njegovih predhodnikov. Nemška filozofija je namreč, tako pravi Gadamer (Gadamer 1999, 111), vse od romantike dalje zavezana svojevrstni *grekomaniji*, ki jo sili, da se nenehno vrača k začetkom in v njih utemeljuje svoje lastne postavke.

9 Kofman je v svojem zavračanju *povzemanja* precej kritična predvsem do Hegla.

Fenomena selektivnega razumevanja in prilaščanja sta v resnici lahko povsem ne-problematična. Nekatere filozofske šole, kot je na primer pragmatizem, bi početje, skladno s katerim od predhodnikov vzamemo tisto, kar je koristno nam, ostalo pa zavržemo, celo v popolnosti podprle. Hkrati nesporno velja – od tod zgoraj omenjeno heideggerjansko zavedanje – da se površnemu povzemanju in prilaščanju nikoli ni moč v celoti izogniti.

In vendar je tovrstno izvajanje – vsaj v kontekstu soočanja z mislijo, ki je od nas oddaljena toliko, kolikor so oddaljeni začetki filozofije – precej škodljivo, saj po nepotrebnem zamegljuje možnost neposrednega soočenja s samimi fragmenti. Približevanje avtorjem, katerih misli poznamo in priznamo zgolj kot vrivke, kot poetično zastavljene in naivno nedodelane temelje modernejših, bližjih in jasnejših filozofskih sistemov, je lahko kaj hitro smatrano za nepotrebno ali celo za povsem odvečno. V kolikor je naše zanimanje za misel arhaičnega grštva pogojeno bolj ali manj izključno z željo poiskati prikladno podlago ali popolniti lasten filozofski sistem, je živost same misli neobhodno obsojena na propad.

POSKUS IZHODA IZ ZAGATE PRISVAJANJA

Namen pričujoče razprave, uvodoma imenovane *dopolnitev predavanja*, ni v iskanju univerzalnih rešitev. Gre zgolj za poskus lajšanja težav, ki jih prinaša soočanje z arhaično grško mislijo. V kolikor si ne želimo, da ta ostane in postane mrtva črka na papirju, zgolj zgodovinski okras ali podlaga modernim filozofskim sistemom, je potreben trud. Kot v uvodni študiji k slovenskemu prevodu *Fragmentov predsokratikov* pravi Gorazd Kocijančič (Kocijančič 2012, 26): »Predsokratiki so kot zrak. Okrog nas – a potujoči v nas. Vpleteni v naše miselno vdihavanje in izdihavanje.« Soočenje z njimi zahteva odprtost v pogledovanju nazaj, zmožnost, da za trenutek odložimo lastno filozofsko prtljago in prisluhnemo javljanju preteklega.

Množica interpretacij, ki bolj ali manj benevolentno povzemajo in si prilaščajo različne elemente predsokratske misli, tu ni v pomoč. Tako je kljub tisočletni tradiciji ali prav zaradi nje, danes enako, če ne še bolj nejasno, »kaj je s posameznimi izreki [mislim denimo] Heraklit« (Zore 2016, 142). Ali drugače: »Več študij kot preberemo [denimo] o Heraklitu, manj vemo o njem, a če ne preberemo nobene, tedaj ne vemo nič« (Ibid., 142–143). Iz tega sledi, da je potrebno ohranjati ravnovesje. Zavedanje pomena Heraklitove misli, kakor tudi misli drugih zgodnjih mislecev, zahteva oboje. Zahteva razlago in zmožnost prisluhniti izrekom samim. Težava moderne misli, ki pa ji je v resnici podlegla že antika s Platonom in Aristotelom na čelu, ni v prekomernem vdajanju interpretacijam, temveč v samem pristopu k interpretiranju. »Namesto, da bi prisluhnili izrekom, če smo

jih sploh sposobni slišati, skozi razlagamo predvsem sebe« (Ibid.). Branje Heraklita zahteva sprejetje dvojega, četudi nam naša moderna intuicija to sprejetje brani.

Druga stvar pa je strah pred jasnostjo in preprostostjo resničnega, pred spoznanjem, ki ne zahteva mnogoznalstva, ki ni ločeno od življenja, ampak je le kot del le-tega – pred vedenjem, ki je vedno sprepleteno z ne-vedenjem« (Zore 2001, 39).

Moja razprava ne prinaša podrobne obravnave posameznih fragmentov in ne odgovarja na specifične interpretativne zagate. Bolj kot to prinaša opozorilo o nujnosti zavedanja lastne filozofske poti, po kateri se sprehajamo in s katere se obračamo nazaj k izvirnemu. Razdalja, po kateri se gibljemo, je ogromna. Prevelika, da bi se lahko izognili vsem pastem, ki na nas prežijo ob poti. Tudi nam – tako kot Aristotelu, Nietzscheju, Heideggerju in še komu – se lahko zgodi, se je zgodilo in bo zgodilo, da bomo katerega od arhaičnih mislecev povzeli površno, morda celo z namenom podpreti lastno misel. A prav je – in v tem prispevku sem to jasno zarisal – da se takšnega početja zavedamo in ga obravnavamo kritično. Le tako bomo v začetkih filozofije prepoznali kaj več kot zgolj zgodovinsko podrobnost. Le tako bomo arhaično misel prepoznali kot nekaj živega, nekaj, kar se javlja tudi v sodobnosti in s čimer lahko enakovredno razpravljamo.

BIBLIOGRAFIJA

Ciglencečki, Jan. 2015. *Pozabljeni temenos: ontologija in eshatologija v arhaični grški misli*. Ljubljana: KUD Logos.

Curd, Patricia. 2011. *A Presocratics Reader: Second Edition*. Hackett Publishing Company: Indianapolis.

Curd, Patricia. 2016. Presocratic Philosophy, v: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostopno na: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/presocratics/>

Fragments predsokratikov. 2012. Izdala H. Diels in W. Kranz, ur. G. Kocijančič, prev. D. Benko, Ž. Borak, J. Ciglencečki, I. J. Fridl, M. Horvat, G. Kocijančič, D. Movrin, B. Vezjak, S. Weiss in F. Zore. Ljubljana: Beletrina.

Gadamer, Hans-Georg. 1999. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Nova revija.

Graham, Daniel W. 2019. Heraclitus, v: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostopno na: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/heraclitus>

Heidegger, Martin. 2003. *Predavanja in sestavki*. Ljubljana: Slovenska matica.

Heidegger, Martin. 2017. *Kaj se pravi misliti?* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Kocijančič, Gorazd. 2012. Prvinsko mišljenje, v: *Fragments predsokratikov, I-XXXII*. Ljubljana: Študentska založba.

Kofman, Sarah. 2012. *Nietzsche in temačnost Heraklita*. Koper: Hyperion.

Mansfeld, Jap. 2019. Doxography of Ancient Philosophy, v: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostopno na: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/doxography-ancient/>

Reale, Giovanni. 2002. Zgodovina antične filozofije, v: *Zvezek 1: od izvorov do Sokrata*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Zore, Franci. 1997. *Logos in bit v antični filozofiji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Zore, Franci. 2001. *Iz zgodovine antične grške filozofije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Zore, Franci. 2016. Znamenja na poti Heraklitovega mišljenja, v: *Začetki grškega mišljenja, 141–164*. Ljubljana: KUD Logos.